

דף שבועי

בס"ד

פרשת נשא, תשפ"ד, מספר 1573

"היינו כחולמים" –

על הכרעה שיפוטית באמצעים חוץ תבוניים

אלישי בן- יצחק

המבחן של האישה הסוטה הינו פתרון א-לוהי לזוג שנמצא על פרשת דרכים ביחס להמשך חייהם הזוגיים. מצד אחד קיים רצון מצד המקנא שלא למהר ולפרק את החבילה, שכן יכול להיות שמדובר בפרשנות סובייקטיבית שרחוקה מהמציאות, ומצד שני, קנאותו של הבעל וחשדותיו אינם מניחים לו. התהליך הייחודי של מבחן האישה נועד לפתור את הבעיה הזו. האישה החשודה מתבקשת לשתות מים, שהכתוב מכנה אותם 'מים מאררים'.⁶ השפעתם של המים המאררים על האישה תורגש אם אכן חטאה, אך מנגד, אם האישה חפה מכל אשמה, המים לא רק שלא יפגעו בה לרעה, אלא יהיו ברכה עבורה; זכאותה תוכח בפני בעלה, והוא יוכל לשוב לחיות איתה כבתחילה. את תכלית המבחן מניח בעל "ספר החינוך":⁷

הוא שבח גדול באומה להיות לנו תחבולה להוציא מתוך לבבנו החשד בנשותינו ולדעת באמת אם זינתה האישה תחת בעלה או לא זינתה.⁸

תוקפו של מבחן זה פסק במרוצת הדורות. כך למשל חז"ל קובעים במשנה:⁹ "משרבו המנאפים פסקו המים המרים",¹⁰ והרמב"ן קובע בפירושו על אתר: "פסק העניין הזה משעה שנתקלקלו בעבירות".¹¹

פרשתנו היא הפרשה הארוכה ביותר מבין כל פרשיות התורה, ומקפלת בתוכה גם את הדין המיוחד של 'אישה סוטה' (במ' ה:א-לא). דין מיוחד זה נקבע על רקע סדקים אפשריים שנוצרו במרקם היחסים הזוגי שבין גבר לאישה; במקרה שבו גבר חושד שאשתו נואפת עם אחר. מחד גיסא אין לו הוכחות ברורות שאכן התרחש משהו אסור, אך מאידך גיסא החשדות מקננים, והבעל מוצא מצבים בהתנהלות האישה, שניתן לפרש את משמעותם גם לחומרה, באופן שמחזק את חשדותיו שאכן אירע משהו. בלשונו הציורית של השופט חשין, שהיטיב להגדיר את היחסים הפנים משפחתיים ומורכבותם: "משבא שטן לשכון במעונם של בני זוג, אהבה הופכת שנאה ושמחה הופכת צער".¹

במצב מעין זה, שבו התובע אינו יכול להוכיח את גרסתו בבית המשפט באמצעות דיני הראיות המקובלים והנהוגים, בית המשפט אינו יכול לתת סעד לתובע וליתן לו את מבוקשו. אגב, יכול להיות שהתובע צודק בטענותיו, אך בבית המשפט חולש העיקרון "המוציא מחברו עליו הראיה",² ולדיין אין אלא מה שעיניו רואות.³ לכן, במקרה כזה יידחה הצדק, אלא שמה שטוב ונכון בסכסוכים אזרחיים, מסחריים רגילים, אינו יכול להתאים בהכרח כאשר אנו דנים ביחסים פנים משפחתיים. על מגבלות השיפוט בשאלות מעין אלו עמד השופט ריבלין והשמיענו:⁴

המשפט נמנע מלנסות כוחו בהסדרת יחסים רגשיים. המשפט יתקשה לספק מזור לרגשות הפגועים וללב הדואב.

כדי למלא חלל זה, הדין המקראי מניח את הפתרון של "אישה סוטה", פתרון שבמובנים מסוימים תואם את מבחן ה'אורדל' (ORDEAL). מונח זה מקורו בגרמנית ומשמעו 'פסק דין', אלא שבשונה מפסק דין רגיל, על פסק דין מסוג 'אורדל' חתום לא אחר מאשר א-לוהים, שמתערב ומכריע.⁵

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר מרצה במרכז האקדמי "שערי מדע ומשפט".

1 ב"צ 5507/95 אמיר נ' בד"ר אזורי חיפה, פ"ד נט(3) 321.

2 בבלי, בבא קמא מו ע"ב.

3 בבלי, סנהדרין ו ע"ב ונידה כ ע"ב.

4 ע"א 5258/98 פלונית נ' פלוני, פ"ד נח(6) 209.

5 על מנהגי האורדיאל בתרבויות שונות ראו: יעקב שלום ליכט, "בדיקת סוטה כאורדל", מחקרים במקרא, ירושלים תשמ"ז, עמ' 173-179.

6 ראו למשל במ' ה:יח, ובהמשך ה:כב, כד.

7 ספר החינוך מצוה סס"ה.

8 ראו בהקשר זה גם רמב"ן לבמ' ה:כ: "אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי העניין הזה, שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל, בהיותם רובם עושים רצונו של מקום, כי חפץ למען צדקו לייסר הנשים שלא תעשינה כזימת יתר העמים, ולנקות ישראל מן הממזרות שיהיו ראויים להשרות שכניה בתוכם".

9 משנה סוטה ט, משנה ט, ובתוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יד הלכה ב, מצינו: "משרבו המנאפין פסקו מי מרים, לפי שאין מי מרים באין אלא על הספק. עכשו כבר רבו הרואין בגלוי".

10 מי ביטל את מבחן הסוטה? לפי גישה אחת היוזמה הייתה של ר' יוחנן בן זכאי. ראו למשל: משנה סוטה ט, ט: "משרבו המנאפים פסקו המים המרים ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקן; לפי גישה אחרת, סנהדרין ביטלו את דין הסוטה, ראו: מדרש הגדול במדבר ה, לא: "משרבו המנאפים בגלוי ביטלו סנהדרין את המים".

11 על עניין הסוטה וטקס המבחן, ראו: ישי רוזן צבי, הטקס שלא היה – מקדש ומגדר במסכת סוטה, ירושלים 2008; מאיר בר אילן, "בין מציאות בדויה לבדיה היסטורית: ביקורת על: ישי רוזן צבי, "הטקס שלא היה, מקדש, מדרש ומגדר במסכת סוטה", קתריס 16 (תשע"ב), עמ' 111-73.

הלכה יכולה להישען על דברי חלומות או מוצאים גישה שמבקרת עמדה זו.

אחד הקשיים בשאלה אם להסתמך על פתרון בחלום נובע מהעיקרון התלמודי לפיו: "לא בשמים היא". בהתאם לעיקרון זה, משניתנה התורה לבני האדם, נמסר להם גם כוח ההכרעה, ואין משגיחין בבת קול. יתר על כן, בהתאם לתפיסה התלמודית, גם בשמיים מחוייבים לפסיקה האנושית ולהכרעתה. זהו העיקרון המקופל בהתייחסות הא-ל לפסיקה האנושית: "נצחוני בני".

הרב עובדיה יוסף כותב:¹⁶

המעין היטב ישר יחזו פנימו שאין להסתמך להלכה על הפסקים שהובאו ב"ש"ת מן השמים... שעל זה אמרו: לא בשמים היא. וההוראה נמסרה אך ורק לחכמי ישראל שיכריעו על פי כללי ההוראה. ובפרט שכל הפסקים שהובאו ב"ש"ת מן השמים, נאמרו על ידי שאלת חלום, וכבר אמרו... "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין".

מקרה מעניין שבו שינה החלום את הפסיקה שניתנה כבר, אנו מוצאים בתשובה של ר' דוד בן זמרה (הרדב"ז, בן המאה ה-15, נולד בספרד ועלה לצפת). הוא נשאל שאלה בעניין קיום מצוות תפילין, וכך הוא כותב בתשובתו:¹⁷

ואני נשאלתי על זה והוריתי שהדבר מותר ובאותה הלילה הראוני בחלומי שלא הוריתי יפה וחזרתי בי ועיינתי בדבר וראיתי שיש בזה זלזול בכל גאוני עולם, ולכן אני גוזר אומר שאסור לעשות כן מן הדין מהטעמים אשר כתבתי.

בתשובתו הרדב"ז משמיענו שהוא חוזר בו מפסק הלכה שנתן, רק מהטעם שלאחר נתינת פסק ההלכה הוא חלם בלילה שפסיקתו לא הייתה נכונה. הוא קם ושינה את פסיקתו שניתנה מתוך שיקולים תבוניים, והחליף אותה בהכרעה שניתנה בחלום.

דומה כי במתח בין שתי הגישות, בין אלה המבקשים לראות בחלום כלי לגיטימי להכרעה שיפוטית, לבין המבקרים את החלום ככלי הכרעה, מונח הרצון לאזן בין הנטייה אל דברי החלומות לבין הזלזול בהם וביטולם. יכול להיות שהדבר נובע מהרצון להגן על הציבור מפני חולמי חלומות שיבקשו להפקיע את ההכרעה האנושית מהשכל הישר, הסברה וההיגיון לכיוון הסובייקטיבי, לכיוון שבו הכרעתו של אדם תהא נעדרת יכולת של ביקורת ואפשרות לבחון את הצדקתה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

16 ש"ת יחוה דעת, חלק א' סימן סח.
17 ש"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רפו.

עניינה של הסוטה והמבחן החוץ תבוני שבאמצעותו סכסוך מגיע לפתרונו באמצעים בר משפטיים מעורר את השאלה, האם פוסק הלכה או שופט יכול לעשות שימוש באמצעים חוץ תבוניים כדי להכריע את הסכסוך המונח לפניו.

בעיסוק במונחים חוץ תבוניים אני מבקש לכוון אל הכרעות שבהן נדחק השכל הישר, הסברה וכללי הראיות והפרוצדורה מפני מצבים שלאדם אין שליטה עליהם, והיכולת לתרצם בלוגיקה שכלית מצומצמת. אומנם ניתן לקבל החלטה ורק אחר כך לבסס אותה בנימוקים תבוניים, אך עדיין התוצאה שהתקבלה לא הושתתה לכתחילה על אדנים רציונליים. במצבים כגון אלה, אין אפשרות להסביר, במיוחד במקרים קשים, מדוע העדיף השופט לבכר גישה זו על פני החלופה האחרת.

אם נבקש להדגים כללי הכרעה חוץ תבוניים, נזכיר 'הטלת מטבע', 'חלום', 'בת קול' ו'גורל', וכאמור אין כל יכולת להסביר את ההחלטה מלבד העובדה שאנו מכשירים את האמצעי הזה ככלי הכרעה.

ברשימה זו לא נוכל לעמוד על כלל האפשרויות החוץ תבוניות. נמקד את דיוננו להכרעה באמצעות חלום.

החלום – ככלי הכרעה

החלום במהותו הינו פעילות מוחית המתרחשת בזמן שאדם ישן. החלום מעניק חוויה סובייקטיבית של תחושות, מראות, מצבים ואירועים. האדם מכיר בחלום רק כאשר הוא מקיץ משנתו. הסברים שונים קיימים במענה לשאלת מקורם של החלומות, ומדוע אדם חולם. אחד ההסברים מניח שמקור החלום הוא באדם עצמו, כאשר החלום מבטא חוויות שאדם חווה בזמן היותו ער.¹² תפיסה זו מתיישבת עם גישת חז"ל הקובעת: "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי ליבו".¹³ עוד מצינו במקום אחר בתלמוד:¹⁴ "אמר הקדוש ברוך הוא: אף על פי שהסתרתי פני מהם – בחלום אדבר בו". כלומר, לפי תפיסה זו החלום הוא אחד מהאופנים שהאל מדבר עם האדם.

מכאן לשאלה, האם שופט שדן בתיק ושמע את טיעוני הצדדים, ואינו יודע כיצד להכריע, או אפילו יודע כיצד להכריע, אלא שהוא חולם חלום ובחלומו הוא מגיע לפתרון אחר, איזה משקל יש לתת לדברי החלום; האם ניתן לבסס עליו את ההכרעה השיפוטית, או לשנותה אם הכרעתי והחלום הראה לי אחרת.

ניתן להתחיל את התשובה בדברי חז"ל שקבעו לנו: "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין".¹⁵ בהתאם לתפיסה זו, חלום אינו יכול לשמש ככלי הכרעה שיפוטי. מלאכת השיפוט קשורה בשיקול דעת, בדיני ראיות, בסברה ישרה וכו', ואלו נעדרים כאשר אדם חולם.

אחד מספרי השאלות ותשובות החריגים בספרות השו"ת הוא ספרו של ר' יעקב ממרויש, מחבר הספר "שו"ת מן השמים". הוא נמנה על בעלי התוספות, וחי בפרובנס של המאה ה-13. ספרו חריג מהטעם שקיבל מהשמיים את התשובות לשאלות המובאות בספר.

היחס לפסקים המובאים בספר "שו"ת מן השמים" הוא דואלי, ולצד אימוץ המתודה שפסיקת

12 בעניין הסיבה לחלום ראו: יצחק לוין, הפסיכולוגיה של החלום, 1980, עמ' 27.
13 בבלי, ברכות נה ע"ב.
14 בבלי, חגיגה ה ע"ב.
15 בבלי, גיטין נב ע"א.